

Gyulai Pál a kolozsvári református kollégiumban.

Hogy mit jelentett Gyulai Pál számára a kolozsvári református kollégium, azt leginkább ő maga állapította meg 1862-ben, mikor mint főiskolai tanár az ifjúsághoz intézett búcsúbeszédében így nyilatkozott róla: „Ez az épület a szülei házzal van egybeolvadva emlékemben, ez az iskola az, melynek nevelésemet köszönöm.”¹

Az épület, mely a költői lelket ily bensőséges visszaemlékezésre indította, épenséggel nem tartozott a művészi alkotások közé. Négy-szögű udvara elég tágasnak látszott ugyan, de annyira körül volt építve minden oldalról két emelet magasságban, hogy egészen zárdái jellemet öltött. A komorságot csak növelte a dísznek szinte puritán mellőzése. Mennyi ridegséget árult el annak az ötven ablaknak szabályos elhelyezése is, melyekkel a homlok rész a Belső-Farkas-utcára nézett! Minden vonalból az a szellem tükröződött, mely többre becsülte az erőt a fénynél, a lényegét a formánál. Mikor az 1798. évi tűzvész a kollégiumot elhamvasztotta, a hitbuzgóság, mely a romokból új épületet emelt, nem annyira az első francia császárság korabeli klasszikus ízlésnek akart hódolni, inkább a főiskola évszázados céljait tartotta szem előtt.

Mindazáltal a mult ragyogó fénnel vonta be az egyszerű falakat. A kollégium telke Bethlen Gábor államférfiúi bölcseségének emlékét őrize, míg a tulajdonképeni alapítás és építés a két Rákóczi György nemes buzgalmát hirdette.² Még nagyobb szellemi értéket hagyott maga után az intézet nagynevű tanára, Apáczai Cseri János, mikor próféta lélekkel tűzte ki a nemzetnevelés vezető elveit. Élete, mely a tudomány szolgálatában lobogott el, eszményé finomult s századokon keresztül irányította az utána következő tanárnemzedékek gondolkozását. Ezek után érthető, ha a főiskola Erdély legértékesebb erőit egyesítette magában, s ha vezetői között az arisztokrácia legnemesebb tagjai, tanárai között a középosztály legtörekvőbb elemei foglaltak helyet. Így Gyulai Pál is, mikor a kollégium vonzókörébe került, sokkal többet talált ott, mint amennyit a komor épület falai első pillanatra ígértek.

A legrégebb adatok, melyek Gyulai Pál kollégiumi tanulmányainak kezdetére világot vetnek, a kollégium alsóbb osztályainak osztályozókönyvében s a kollégiumi törvényszék jegyzőkönyveiben marad-

¹ A beszéd, mellyel Gyulai Pál 1862. jún. 22-én a kolozsvári ref. főiskola ifjúságától búcsúzott, a *Hölgyfutárnak* 1862. évi 78. (júl. 1.) számában jelent meg.

² Török István dr.: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. 1905. I. 17., 18., 28–30. l.

tak fenn.³ Ezek szerint Gyulai az 1834—35. iskolai évben a *conjunctica classis* tanulója volt. Minthogy az előző iskolai évben neve nem fordul elő az elemi osztály névsorában, 1844 szeptemberében, nyolcéves korában jutott a kollégiummal benső viszonyba; 1848-ban pedig mint huszonkét éves ifjú búcsúzott el tőle. A tartalmas évek hosszú sora indította később is oly őszinte hála nyilatkozatra. Egyébként az alsóbb osztályokat úgy végezte, hogy szüleinek házából járt iskolába. Hetedik osztályos koráig atyja ügyelt tanulmányaira, azontúl özvegy anyjának számolt be iskolai élményeiről. Mint a felsőbb tudományok hallgatója több éven át bent lakott ugyan a kollégiumban, de a szabadságharc nemcsak az ősi iskolától szakította el, hanem anyjának otthonától is örökre megfosztotta. Ilyen módon kapcsolódott emlékezetében a kollégium képe a szülei házával.

Az út a szülei házból a kollégiumba a Híd-utcán, a Piac-soron s a Belső-Közép-utcán vezetett. Itt lüktetett a város szíve. Innen csak a Minorita-sikátoron kellett Gyulainak végighaladnia, s feltárult előtte a Belső-Farkas-utca, Kolozsvár leg gondolkodóbb része. Ott állott az egyik szíven az ódon, csúcsíves református templom, merész ormával az ég felé mutatva; mellette a kollégium. Távolabb következett a vármegyeház, országos politikai harcok színhelye, még tovább a főiskolai jellemű katolikus lyceum s a piarista rendház. A másik szer kiemelkedőbb pontjai voltak: a főkormánysház épülete, az első állandó magyar színház, a Teleki-ház, tovább a református papok és tanárok lakásai. Hogyan tudta volna a fejlődő lélek magát kivonni a hely sugallata alól, melyet a nagy eszmékért folytatott százados küzdelmek szenteltek meg? Érdeklődését egyaránt lekötötte a térszerű utca, akár a letűnt, nagy idők emlékeit idézte fel hallgató épületeivel, akár új eszmék diadalától visszhangzott. Különösen vonzotta a református kollégium emelkedett, de szigorú szellemével, élénk, de lelkes ifjúságával, komoly, de művelt karával.

A kis Gyulai hamar beletalálta magát a zárdai jellemű iskolai életbe. Nem volt annyira elkényeztetve, hogy a keményebb nevelésmód érzékenyen érintette volna. A rendhez már otthon hozzászokott, azért könnyen felfogta a fegyelem jelentőségét oly vegyes eredetű ifjúsággal szemben, minő a kollégiumban évenként verődött össze. Szorgalmas tanuló volt, de épúgy élvezte a szabadságot is, melyet a kollégium az iskolai kötelezettségen túl tanítványainak engedett. Így azután örö-

³ Csúry Bálint dr. egyetemi tanár, a kolozsvári ref. kollégium egykori levéltárosa, a levéltár rendezése közben megtalálta a kollégiumi sedesnek, vagyis iskolai törvényszéknek jegyzőkönyveit abból az időből, mikor Gyulai Pál a kollégium növendéke volt, s belőlük kijegyezte számomra a Gyulai Pálra vonatkozó adatokat. Lekötelező baráti szívességéért e helyen is hálás köszönetet mondok. A *conjunctica classis*ra vonatkozó adat az 1835. júl. 4-i gyűlés jegyzőkönyvéből való s az 1825—1835. éveket tartalmazó kötet 370. lapján fordul elő. Hasonlóképp hálára kötelezett Herepei János, a kollégium mostani levéltárosa, is azért, hogy az alsóbb osztályoknak évekig lappangó, de újabban előkerült osztályozókönyvéből kiírta számomra Gyulai Pál tanulmányi előmenetelének adatait. Az osztályozókönyv címe: „Classisták Classificatiója 1832/3-tól 1844/5-ig.“

mest indult iskolába s bizonyára saját élményeit használta fel, mikor az első magyar komikus jellemrajzában oly szeretettel vázolta a gyerekhadat, mely Kolozsvárt a Farkas-utcában oly vidám zsvivajjal sietett reggel és délután a múzsák templomába.⁴ A családi hagyomány is a lelkiismeretes tanuló emlékéét őrizte meg. Egy alkalommal — mint huga beszélte — Gyulait megtévesztette a fényes holdvilág, úgyhogy már kora hajnalban odaállított a kollégium elé; délben azután, mikor hazakerült, alig győzte elpanaszolni, hogy mennyit kellett a kollégium kapujában várnia, míg beeresztették.⁵

Legkevésbé feleltek meg a célnak a kollégium eszközei a nyolc alsóbb osztályban. A köztanítók, kik a főiskola tanári karától egy-egy osztály vezetésére kaptak megbízást, sem elég szakismerettel, sem kellő pedagógiai gyakorlattal nem rendelkeztek, hisz végzett teológusok voltak s két-három évenként változtak. Másrészt az 1822. évi tanterv szerint is, kivéve az elemi osztályt, a tanítás középpontjában a latin nyelv állott, úgyhogy mellette a reális és nemzeti tárgyak alig érvényesülhettek. Gyulait is leginkább a latin nyelv tanulásának különböző fokain vezették végig az egyes osztályok, amint évről-évre egymás után következtek: a conjunctiva classis után a grammatica, syntactica inferior, syntactica superior, rhetorica, poëtica és logica. Az ötödik osztálytól kezdve szerepelt a tantárgyak között a német, a hetedikétől kezdve a görög, a nyolcadikban a bölcséleti alapvetés.⁶ A köztanítók és az iskolai tanterv fogatkozásait Gyulai tanulókorában még némiképp ellensúlyozta Salamon Józsefnek, a kiváló nevelésügyi tekintélynek hatása, ki 1832-től 1839-ig mint tanvezető, 1839-től 1842-ig mint igazgató adott határozottabb irányt az iskolai életnek.⁷ Az 1841. évi főgondnoki jelentés még külön is dícséretben részesítette Gyulai tanítóját, Obiskuthy Károlyt, a logica classis vezetőjét.⁸

A hét év munkájáról, melyet Gyulai 1834 szeptemberétől 1841 júliusáig végzett, a kollégium évi kimutatásai adnak számot.⁹ A köztanítók bő kézzel csztogatták itt a szorgalmas tanulóknak a „kitűnő” érdemjegyeket, úgyhogy bizonyítványjaiban ritkaság számba ment a „jó” osztályzat is. A rangsorban is elég magasra emelkedett Gyulai osztályonként; elérte a hatodik helyet is s a tizediknél hátrább sohasem került. Még világosabban beszélnek a folytonos haladásról a kollégiumi törvényszéki gyűlések jegyzőkönyveinek azok a helyei, melyek az iskolai

⁴ Gyulai Pál: *Az első magyar komikus*. 1854. [Vázlatok és képek. 1913. 179. l.]

⁵ Ezt az adatot, mint Földesi Sándorné, Gyulai Antónia visszaemlékezését Vásárhelyi Boldizsárné, Földesi Ida nagytiszteletű asszony közölte velem.

⁶ Az 1822. évi tantervet lásd Török István drnak *A kolozsvári ev. ref. collegium története* (1905.) című munkájában az I. kötet 334—346. lapjain.

⁷ Török István dr.: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. 1905. II. 248. l.

⁸ Török István dr.: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. 1905. I. 355. l.

⁹ Török István dr. a kolozsvári ref. kollégium történetének III. kötetében a 117. lapon azt írja, hogy az alsóbb osztályok érdemjegyeiről készült kimutatások 1832/3-tól kezdve hiány nélkül megvannak a kollégium levéltárában. Ezek azonban több évi kutatás ellenére is csak most kerültek elő.

jutalmak rendjét foglalják magukban. Gyulai már 1835. július elején az első latin osztályban, a conjuncticában mint hetedik eminens nyert könyvjutalmat. Az 1836. évi jutalmakról szóló jegyzőkönyv elkallódott ugyan, de a következő években Gyulai továbbra is a kitüntetettek között szerepel, még pedig 1837-ben a hetedik, 1838-ban a hatodik helyen, 1839-ben ismét a hetedik. Még magasabbra emelkedett 1840-ben és 1841-ben, mikor a poëtica, majd a logica classis jutalmazottjai között az első helyre küzdötte fel magát ösztöndíjával.¹⁰ Mindezek az adatok fényesen igazolják, mennyire felismerte és megbecsülte az iskola jeles növendékét, de egyúttal jelzik azokat a nagy eredményeket is, melyekkel Gyulai az alsóbb osztályok köréből lépett ki. Itt vetette meg latin nyelvi és irodalmi ismereteinek alapját, melyek tanári és költői hivatásában jutottak teljesebb kifejlésre. Ha a hetedik osztályú tanuló nem mélyedt volna el egykor oly szeretettel Horatius ódáinak olvasásába, alig született volna meg az ötvenes évek végén a *Horatius olvasásakor* című óda. Korán hozzálátott Gyulai a német nyelv tanulásához is. Erre egyaránt serkentette atyja példája, valamint az a tisztelet, mely a német nyelvet és irodalmat Kolozsvárt körülvette. Egyébként Gyulai — egy későbbi nyilatkozata szerint — értette a német nyelvet, csak szabatosan nem tudta magát rajta kifejezni.¹¹

Még mélyebb bepillantást nyert a fiatal kollégiumi diák a magyar irodalom, főképp a magyar költészet valójába. E tekintetben a tanterv szerint nem sok támogatást várhatott ugyan az iskola részéről, de annál gazdagabb okulást szerzett olvasmányjaiból. Csak évek hosszú sorának eredménye lehetett az a fejlett ízlés, mely Gyulainak irodalmi ítéleteit s költői kísérleteit gimnáziumi tanulmányainak befejezése után néhány hónap múlva jellemezte. A fejlődésnek jelentős mozzanatára vall már az a ballada, mellyel Gyulai — mint Riedl Frigyes említi — 1840-ben jutalmat nyert.¹² Ez volt a *Villám és sír* című ballada, melyet Angyal Dávid szerint is Gyulai rokona, Hajós János örzött meg.¹³ A tizennégy éves tanuló verse inkább utánczat, de az ébredő becsvágyának határozott jele.¹⁴ A költői tehetségnek ily korai fellobbanása szerezhette meg Gyulainak a poéták osztályában azt a kitüntető jutalmat is, melynek emlékét a kollégiumi törvényszéknek 1840. június 30-i jegyzőkönyve tartotta fenn számunkra.

1841 júniusának végén jelentkezett Gyulai, mint a felsőbb tudományok hallgatója, mikor saját nevének aláírásával tett fogadalmat a

¹⁰ Mindezek az adatok a kolozsvári ref. kollégiumi törvényszék jegyzőkönyveinek következő helyein fordulnak elő: az 1825—35. évi kötet 370. lapján, az 1835—41. évi kötet 155., 241., 291., 385. lapjain s az 1840—47. évi kötet 20. lapján.

¹¹ Lásd Gyulai Pálnak Nádasdy Lipótné grófnéhez 1855. nov. 10-én írt levelét. Nyugat. 1923. ápr. 16-i sz. 516. l.

¹² Riedl Frigyes: *Gyulai Pál*. Olesó Könyvtár. 1598—1599. sz. 1911. 47. l.

¹³ Angyal Dávid: *Gyulai Pál*. Olesó Könyvtár. 1654—1656. sz. 1912. 11. l. — Lásd Hajós János miniszteri tanácsosnak Gyulai Pálhoz 1895. febr. 15-én írt levelét.

¹⁴ Halász Gábor: *Gyulai Pál gyermekkori verse*. Irodalomtörténeti Közlemények. 1933. 295., 296. l.

főiskolai törvények megtartására.¹⁵ Tanulóévei valójában ettől az időponttól kezdve telnek meg egész életre szóló hatásokkal. A kollégium ugyanis leginkább a tanítás felső fokán emelkedett hivatásának magaslatára, amennyiben a vezetést itt már egészen a főiskola tanárai tartották kezükben. A hallgatók, ha világi pályára készültek, két-két évet töltöttek a böleseleti és jogi szakon; a teológusok ezenfelül még két évig hallgatták saját szaktárgyaikat. Gyulai mind a három szakot végigjárta. 1841 szeptemberétől 1843 júniusának végéig volt bölesez, 1845. június végéig jogász, 1847. június végéig teológus.¹⁶

A felsőbb tanulmányok kora még bensőbb kapcsolatot teremtett Gyulai Pál és a főiskola között. Atyjának halála után napról-napra láthatta, mint szállják meg az élet gondjai özvegy anyjának otthonát. Leginkább az anyai szív önáldozatai indíthatták arra, hogy öccsével együtt elfogadja azt a jótéteményt, melyet a kollégiumi épületben való lakás a szegényebb deákoknak jelentett. A főiskolai törvényszék jegyzőkönyveiből biztosan megállapítható, hogy az 1842/43., 1843/44. és 1844/45. iskolai években bent lakott a kollégiumban.¹⁷ 1843 szeptemberében ötdmágával, Szilágyi Sándorral, Pataki Ferencsel s Pataki Gyulával együtt az első emeleten a „Berlin“ nevű szobában helyezkedett el. Egy év múlva az első emeletnek az öreg templom felé részén a 15. számú szobát foglalta el négy társával, köztük öccsével, Sándorral együtt; régi lakótársai közül azonban csak Szilágyi Sándor követte.¹⁸

Bármily ridegnek látszott is az intézetben lakók élete, a kollégium itt is, ott is érezte velük atyai jóindulatát; szigorúan büntetett ugyan, de ha mást nem, legalább cipót adott növendékeinek kezébe. Gyulai nagy kötelességérzettel illeszkedett új környezetébe, úgyhogy magaviselet tekintetében is a legjobbak közé tartozott. Mulasztásai s vétéségei, melyek miatt neve a főiskolai törvényszék jegyzőkönyveibe került, oly jelentéktelenek, hogy valójában csak az ellenőrzés pontosságát vagy kicsinyességét bizonyítják. Évenként egyszer megtörtént vele, hogy kapuzárás után érkezett haza s ezért lefizette a hét krajcár büntetés-

¹⁵ A felsőbb tudományok hallgatói közé való felvétel vagy jún. végén, vagy szept. elején történt. A kolozsvári ref. kollégium levéltárában levő *Album Studiosorum* 112. lapján az 1840/41. iskolai évben felvett hallgatók iratkoztak be. Köztük Gyulai Pál ezt a nyilatkozatot írta: „Ego Paulus Gyulai subscribo legibus Collegi Ev. Ref. Claud“. Ez a jelentkezés csak az 1840/41. iskolai év végén történhetett, mert Gyulai ekkor végezte az utolsó gimnáziumi osztályt. Bizonyítja ezt az is, hogy a következő, 113. lapon az 1841/42. iskolai év elején felvett főiskolai hallgatók sorát a következő felírás jelzi: „1a Septembris 1841“. Ez alapon kell Gyulai Pál beiratkozását 1841. június végére tennünk.

¹⁶ Gyulai Pál felsőbb tanulmányainak idejére nézve a kolozsvári ref. kollégium levéltárában levő *Classificationis protocollum* ad felvilágosítást.

¹⁷ A kolozsvári ref. kollégium levéltárában a főiskolai törvényszék jegyzőkönyveiben — Csúry Bálint dr. kijegyzése szerint — csak az 1842/43. 1843/44. s 1844/45. iskolai években fordulnak elő adatok, melyek bizonyítják, hogy Gyulai Pál a kollégium épületében lakott.

¹⁸ Lásd a kolozsvári ref. kollégiumi törvényszék jegyzőkönyveiben az 1840—47. évi kötetben a 113. lapon az 1843. szept. 3-i bejegyzést s a 163. lapon az 1844. szept. 3-i bejegyzést.

pénzt.¹⁹ Nagy ritkán jelentették, hogy elkésett vagy elmaradt az isteni tiszteletről.²⁰ Jogászkorában kétszer azért fizetett egy-egy ezüst forintot, mert több társával együtt bálban vett részt.²¹ Ugyanez időtájt egyszer törvénytelen köntös viseléséért intette meg az igazgató, miközben figyelmeztette, hogy a legelső alkalommal, ha szabálytalanul öltözködik, köntösét konfiskálni fogják.²² Ily félrelépések szinte dicséret számba mehetnek a mellett a szigorú rend mellett, mely a bentlakó ifjúság életét reggeltől estig s estétől reggelig szemmel tartotta. Egy részük, mint a bálozás, az ifjúkornak oly természetes nyilatkozása, hogy néhány év múlva az iskolai fegyelmi szabályok sem találtak rajta megütközni valót.

Minél inkább meglakta Gyulai a kollégium épületét, annál több rokonérzést keltett maga iránt egyenes jellemével deaktársai között. A közhangulat kifejezésre jutott a főiskolai törvényszék gyűlésein is, hol az ifjúság az igazgató tanár vezetésével szinte önmaga fegyelmezte magát. Ebből a szempontból különösen jellemző az 1843. május 3-i gyűlés. Itt Demeter Károly ellenőr és a szolgák felügyelője, kinek kettős hivataláért négy pár cipő járt, kijelentette, hogy járandóságának feléről lemond, de egyúttal fenntartotta magának a jogot, hogy maga rendelkezessék róla. Kikötését azzal okolta meg, hogy nem szeretné, ha a felajánlott kedvezményt a következés jogán érdemlennék nyernék el, mikor a sorrendben hátrább arra sokkal érdemesebb, jó igyekezetű, szegény ifjak volnának. A gyűlés a feltételt jogosnak ismerte el, s az ajánlattevő kívánsága szerint az egyik pár cipőt Gyulai Pálnak, a másik párt Vas Jánosnak adta.²³ A főiskolai törvényszék révén jutott Gyulai legációhoz, azaz egyházi szónoki kiküldetéshez is, mi szép jövedelemforrás volt a szegényebb sorsú deákok számára. A fennmaradt jegyzőkönyvek szerint háromszor szerepelt mint legátus vidéki gyülekezetekben: 1844 húsvétján Bethlenben, 1845-ben húsvétkor Sárosberkeszen, pünkösdkor Bálványosváralján.²⁴

Még inkább megszerezte Gyulai az iskolai pályához szükséges anyagi eszközöket alsóbb osztályú tanulók tanításával, mihez a kollégium szintén csak kiválóbb hallgatóit segítette. Egyik ilyen tanítványát látjuk a tíz esztendő Pataki Gyulában, ki az 1843/44. iskolai évben volt Gyulai lakótársa a „Berlin“ nevű szobában. Gyulai 1843 szeptemberétől 1845 júliusáig tanította Pataki alispán gyermekeit.²⁵ Az 1845/46. iskolai évben is foglalkozott tanítással; egy 1847. évi

¹⁹ Lásd ugyanott a 79., 126., 132., 188. lapokat.

²⁰ Lásd ugyanott a 80., 127., 138., 180. lapokat.

²¹ Lásd ugyanott a 139. és 184. lapokat.

²² Lásd ugyanott a 142. lapot.

²³ Lásd ugyanott a 100. lapot.

²⁴ Lásd ugyanott a 150. lapon az 1844. márc. 26-i bejegyzést, a 187. lapon az 1845. márc. 11-i bejegyzést s a 189. lapon az 1845. máj. 2-i bejegyzést.

²⁵ Lásd Gyulai Pálnak Szász Károlyhoz 1847. dec. 1-én írt levelét, Gyulai Pálnak Szász Károlyhoz írt levelei Szász Károly, volt képviselőházi elnök birtokában vannak. Neki mondok hálás köszönetet azért, hogy a leveleket rendelkezésemre bocsátotta.

levelében ugyanis azt írta, hogy az elmúlt évben nagyon beletanult a mentor szerepébe, bárha már hat hónap óta exmentor.²⁶ 1846 nyarának végén került Gyulai id. Bethlen János gr. fia mellé nevelőül s a gróf családjában érte meg az 1848. évi nagy politikai változásokat.²⁷ Ezek után elhihetjük Szász Károlynak, hogy Gyulai nem nézte tétlenül özvegy anyjának nehéz életharcát, s hogy 1843-tól, tizenhét éves korától fogva egészen saját erején tartotta fenn magát.²⁸

Az áldozatok, melyekkel Gyulai saját egyéniségének kiművelését biztosította, még értékesebbekké tették szemében felsőbb tanumányait.²⁹ Az itt hallgatott előadások már tantárgyak szerint is hol alacsonyabb, hol magasabb színvonalat értek el. Még nagyobb különbséget hozott létre köztük a tanár tudása és jelleme. Mindazáltal Gyulai főiskolai hallgató-kora nagyjában kedvezőnek mondható, mert a XIX. század második negyedében a kolozsvári református kollégium tanári kara jelentős egyéniségekből állott. A történetet és filológiát Szilágyi Ferenc tanította, a mennyiségtant és természettudományt Méhes Sámuel, a bölseletet Nagy Ferenc, a jogot Tunyogi Csapó József, a teológiát Salamon József.³⁰

A három elsővel már bölcsészethallgató-korában ismerkedett meg Gyulai. Nagy Ferencről körülbelül úgy gondolkozhatott, mint Szathmáry Károly, ki tanárának különösen nemes erkölcsiségét s józan magyar ielfogását dicsérte.³¹ Szilágyit és Méhest a M. T. Akadémia is tagjai közé választotta. Szilágyi hatását azonban megbénította nyers, szinte kötekedő természete, Méhes pedig, bár finom modorával megnyerte az ifjúság vonzalmát, az előadói széken már fáradtnak mutatkozott. Tunyogi Csapó Józseftől hallgatta Gyulai a római és hazai, főképp erdélyi jogot, a büntető jogot s politikát. A híres jogtanár multjára több fényt vetett Wesselényi Miklós báróval való egykori kapcsolata s akadémiai tagsága, de hallgatói több elismeréssel nyilatkoztak emlékező tehetségéről, mint szempontjainak eredetiségéről. Annál nagyobb tisztelet tárgya volt a tekintélyes külsejű Salamon József; tanítványai Szathmáry Károly szerint egyaránt tisztelték és félték tőle.³² Rendkívüli erélye mély nyomot hagyott az ifjúság vallás erkölcsi nevelésén; alapos teológiai tudását pedig még a göttingiai egyetem is méltányolta, mikor százéves fennállásának ünnepén egykori jeles tanítványát doktori oklevéllel tüntette ki.³³

A felöltő tanári egyéniségeknek mély hatását semmi sem bizonyítja jobban, mint az az odaadó figyelem, mellyel Gyulai a főiskolai elő-

²⁶ Lásd Gyulai Pálnak Szász Károlyhoz 1847. márc. 15-én írt levelét.

²⁷ Lásd Gyulai Pálnak Szász Károlyhoz 1847. ápr. 29-én írt levelét.

²⁸ Szász Károly: *Gyulai Pál*. Vasárnapi Ujság. 1864. dec. 12. szám.

²⁹ Gyulai Pál felsőbb tanulmányainak rajzához Gyulainak évvégi bizonyítványai s az 1822. évi tanterv részletei szolgáltatnak adatokat.

³⁰ Gyulai Pál tanárainak a kollégiumban kifejtett munkásságát Török István dr. *A kolozsvári ev. ref. collegium története* (1905.) című munkájának második kötete ismerteti részletesen.

³¹ P. Szathmáry Károly: *Emlékeim*. 1884. 47., 48. l.

³² P. Szathmáry Károly: *Emlékeim*. 1884. 46–48. l.

³³ Török István dr.: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. 1905. II. 289. l.

adásokat kísérte. A főiskolai törvényszék jegyzőkönyveiben is csak egyszer, az 1847. május 5-i bejegyzésben fordul elő, hogy Gyulait több társával együtt leckemulasztásért intették meg. Így a különböző tárgyú előadások nem is hangzottak el kellő visszhang nélkül. Minden év, melyet Gyulai, mint főiskolai hallgató töltött el, új meg új ismerettel szélesítette látókörét. A classica philologia s a német irodalom továbbra is kedvelt tanulmánya maradt; joggal kötötte tehát 1862. évi búcsúbeszédében tanítványai lelkére a klasszikus irodalom és a jelenkori műveltség tanulmányozását.³⁴ Szép eredménnyel tanulta magánaton a francia nyelvet is. Jogász-korában ugyanis már úgy beszél Sand regényeiről, mintha eredetiben olvasta volna őket,³⁵ s Kemény Zsigmond báró is azt írja róla 1844-ben, hogy németül és franciául ért.³⁶ Legkevesebbé illet össze gondolatvilágával a mennyiségtan, úgyhogy 1847-ben köztanítói vizsgáján is — mint maga beismeri — keveset tudott belőle.³⁷ Jogi ismeretei, ha nem is voltak mélyek, saját céljainak teljesen megfeleltek. Így nyilatkozott róluk 1856-ban is, mikor növendéke, Nádasdy Tamás gr. kedvéért a berlini egyetemen a jogot hallgatta.³⁸ Különösen nagy igyekezettel készült vizsgaira a teológiai szakon. Ilyenfajta tanulmányaira céloz 1847-ben, mikor Prielle Kornéliának panaszolja levelében, hogy feje zúg a teológiától, vagy mikor Szász Károlynak írja, hogy istenészkedése minden idejét elrabolja.³⁹

A lelkes főiskolai hallgató mellett tesznek tanubizonyosságot Gyulai érdemjegyei is, melyeket pontosan megőrzött a főiskolai levéltárban a felsőbb osztályok tanulmányi eredményeinek naplója.⁴⁰ Belőlük a fokozatos haladás képe tárul elénk. Gyulai, mint bölcsész a latinból nyert kitűnővel a hetedik helyet érdemelte ki társai között. Mint második éves elvesztette kitűnőjét, azért a következő év elején valamivel hátrább került a rangsorban.⁴¹ Joghallgató korában az első évben a latin irodal-

³⁴ Hölgyfutár. 1862. júl. 1-i szám.

³⁵ Gyulai a Regélő Pesti Divatlapnak 1844. ápr. 7-i számában ötödik kolozsvári levelében nyilatkozik Sand költészetéről. Írói neve: Anday.

³⁶ Papp Miklós: *B. Kemény Zsigmondnak b. Wesselényi Miklóshoz 1844. júl. 26-án írt levele.* Életképek. 1876. évi 46. szám.

³⁷ Lásd Gyulai Pálnak Szász Károlyhoz 1847. ápr. 29-én írt levelét.

³⁸ Lásd Gyulai Pálnak Nádasdy Lipót grófhoz és nejéhez 1856. jan. 18-án írt levelét. Nyugat. 1923. máj. 1-i szám.

³⁹ Lásd Gyulai Pálnak Prielle Kornéliához 1847. jún. 12-én írt levelét a Nemzeti Múzeum kéziratárában és Szász Károlyhoz 1847. ápr. 29-én írt levelét.

⁴⁰ Gyulai Pálnak főiskolai hallgató korából való érdemjegyeit a kolozsvári ref. kollégium levéltárában a *Classificationis protocollum ab anno 1832/3 usque ad annum 1846/7.* című kötet tartalmazza. Herepei János, főiskolai levéltáros nézete szerint a hallgatók rangsorát az iskolai év elején az előző évi érdemjegyek alapján állították össze. Ezt bizonyítja Török István dr. is *A kolozsvári ev. ref. collegium történetében.* (1905. III. k. 115. l.)

⁴¹ Gyulai Pálnak, mint bölcsészethallgatónak érdemjegyei az első évben: *hist. patriae:* classis I-ae cum laude; *liter. Lat.:* eminens; *alg., geom.:* cl. I-ae c. 1.; *geom. et trig.:* cl. I-ae c. 1.; *hist. ant. et med.:* cl. I-ae c. 1.; *mores:* I-ae cum singulari recommendatione. — A második évben: *encyclopaedia philosophiae et psychologia,* valamint *logica et metaphysica:* cl. I-ae c. 1.; *solertia:* laudabilis; *hist. patriae.:* cl. I-ae c. 1.; *liter. Lat.:* cl. I-ae c. 1.; *hist. recent.:* cl. I-ae c. 1.; *mores:* I-ae c. s. r.

mat kivéve, mindenből kitűnő osztályzatot nyert, úgyhogy a második év elején neve a sorban a negyedik helyet foglalta el. Még szebb osztályzattal, csupa kitűnővel végezte a második évet.⁴² Leginkább kitűnt a teológiai szakon, hol egy-egy jó osztályzata ellenére mindkét évben osztályának legjobb tanulója volt s az első helyet vívta ki magának.⁴³ Mindezekből az adatokból kiérzik a fegyelmezett léleknek növekedő hecsvágya. Az érdemjegyek jelentését megerősítik a főiskolai jutalmakról szóló rendelkezések is. Gyulai neve már 1842 júniusában, tehát első éves bölcsészethallgató-korában szóba került a hat felsőbb osztályra eső 60 magyar forint szétosztása alkalmával, de a jutalmat csak egy év múlva nyerte el.⁴⁴ Még nagyobb kitüntetés érte első éves teológuskorában. Az 1846. jún. 28-i tanári gyűlés ugyanis neki adta azt az 50 v. rft. díjat, melyet Szentgyörgyi udvari tanácsos a filológiai szeminárium kitűnő tagjának jutalmazására alapított.⁴⁵

Az a műveltség, melyet Gyulai a kollégium előadótermeiben ismert meg, inkább volt széleskörű, mint mély, inkább összehordott és gyakorlatias, mint egységes és eredeti. Mindazáltal az iskola még sem bocsátotta el neveltjét irodalmi pályájára minden útravaló nélkül. A főiskolai előadások óvatosan kerültek ugyan az újabb irodalomnak időszzerű kérdéseit, mégis az irodalomnak s a költői formáknak jelentőségét eléggé kiemelték a klasszikus költészet aprólékos elemzésével. Másrészt a legtöbb kollégiumi tanár magasabb műveltségének alapjait Németországban hozta magával, azért gyakran állította eszményképül tanítványai elé a német bölcséletnek és költészetnek kimagasló egyéniségeit. Mennyi ösztönt adhatott a fiatal Gyulainak Goethe és Schiller tiszteletéhez tanára, Szilágyi Ferenc is, ki 1819-ben egyetemi hallgató-korában a két német szellemóriás nyomait kereste Weimarban s még abban a szerencsében részesült, hogy láthatta Goethet!⁴⁶ Közvetve még többet

⁴² Gyulainak, mint joghallgatónak érdemjegyei az első évben: *jus privatum Transsilvanicum*, valamint *stylus curialis*: emin. duodecimus; *solertia*: laudab.; *jus naturae et ethica*: emin.; *solertia*: eximia; *liter. Lat.*: cl. I-ae c. l.; *jus ecclesiast.*: emin.; *solertia*: laudab.; *politica*; valamint *praxis judiciaria*: emin. sextus; *statist. gen. et spec.*: emin.; *paedagogia*: emin.; *solertia*: eximia; *solertia in jure*: eximia; *mores*: I-ae c. s. r. — A második évben: *jus civ. Romanum*, valamint *jus criminale Trans.*: emin. quintus; *solertia*: laudab.; *introductio in physicam et mechanicam*: emin.; *chem.*: emin.; *solertia*: laudab.; *jus publicum Transsilvaniae*: emin. tertius; *phys.*: emin.; *chemia*: emin.; *solertia*: laudab.; *mores*: I-ae c. s. r.

⁴³ Gyulainak, mint teológusnak érdemjegyei az első évben: *hist. ecclesiast.*: emin.; *theologia moralis*: emin.; *antiquitates Graec. et Hebr.*: emin.; *exegesis Novi Test.*: cl. I-ae c. l.; *solertia*: eximia; *liter. Lat.*: emin.; *mores*: I-ae c. s. r. — A második évben: *theol. dogmatica*: emin.; *theol. practica*: emin.; *introduc. in Vet. Test.*: cl. I-ae c. l.; *lingua Hebr.*: —; *solertia in theologicis*: laudab.; *liter. Lat.*: emin.; *mores*: I-ae c. s. r.

⁴⁴ A kollégiumi törvényszék jegyzőkönyveinek 1840—47. kötetében lásd az 59., 111. lapokon az 1842. jún. 24-i s az 1843. jún. 30-i bejegyzéseket.

⁴⁵ Lásd az 1846—47. iskolai évi tanári ülések jegyzőkönyvét a kolozsvári ref. kollégium levéltárában.

⁴⁶ Török István dr.: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. 1905. II. 198. l.

adtak Gyulainak, az írónak s költőnek, a kollégium tanárai. Ők bizonyították előtte jogban, történetben s költészetben az erkölcsi törvény uralmát; ők ébresztettek benne tiszteletet letűnt évszázadok eszmevilága iránt s hirdették neki azt a bölcs mérsékletet, mely a mult hagyományain építi fel a jövőndőt. Ők szoktatták a világos gondolathoz, s ők szerettették meg vele mindazt, ami magyar, főkép ami erdélyi.

A főiskola tanári karának két tagja: Méhes Sámuel és Szilágyi Ferenc még közvetlenebbül is elősegítették Gyulai írói hajlamainak kifejlődését azzal a jelentős szereppel, melyet a politikai életben s a kolozsvári hírlapirodalomban játszottak. Méhes az Erdélyi Híradót s melléklapját, a Nemzeti Társalkodót alakította át a harmincas és negyvenes években az ellenzéki politika hathatós fegyverévé, Szilágyi pedig épen az ellenzéki szellem visszaszorítására indította meg 1841-ben a *Mult És Jelent* melléklapjával együtt. Méhes kevesebb becsvágyat, de több politikai belátást tanusított; Szilágyi nagyobb írói készséggel rendelkezett, de tekintélyét kicsinyes személyi harcokban pazarolta el. A kollégium Méhes pártján állott, úgyhogy Szilágyival nemcsak a tanári kar, hanem az ifjúság is minduntalan érezte ellenérzését.

Ha Gyulai nem is látta eszményképét Méhesben, mégis nagyra becsülte következetességéért s meggyőződéssel ünnepelte az 1848. évi Erdélyi Híradónak egyik márciusi számában, mint az ifjúság meleg keblű barátját.⁴⁷ Valószínű, névtelenül már előbb is dolgozott Méhes lapjai számára, mielőtt *Lengyel bujdosó* című epigrammája a Nemzeti Társalkodónak 1844. évi folyamában megjelent.⁴⁸ Még bonyolultabb érzésekkel kapcsolódott Gyulai a másik hírlapszerkesztő tanárhoz, Szilágyi Ferenchez. Méhes ellenfelét el kellett ugyan ítélnie konzervatív és sokszor nemzetietlen szempontjaiért, de néha talán a népszerűtlen férfiú konokságában is felfedezte az erkölcsi erőnek valamelyes fokát. Tárgyas ítéletébe belejátszott annak a barátságának emléke, mely egykor atyját Szilágyi Ferenchez kötötte. Másfelől Szilágyi Ferenc is joggal hivatkozott egy 1853. évi levelében azokra a szolgálatokra, melyekkel elhunyt barátjának, Gyulay Antalnak gyermekeit minden alkalommal támogatta.⁴⁹ Jóakarátának több jelét adhatta az árvákkal szemben főiskolai tanulmányaik idején, s úgy látszik, ő volt Gyulai Pálnak egyik legrégebbi buzdítója irodalmi pályájának kezdetén. 1848-ban majd Gyulainak az Életképekben megjelent költeményét, a *Székelyföldönt* közölte meleg ajánlás kíséretében saját lapjában, majd Gyulainak az *Unio*ban kiadott novelláját emelte ki részletes esztétikai elemzéssel.⁵⁰ Mindkét esetben a pártfogó jóindulatának ad kifejezést, mikor a fiatal költőt ily fellengően figyelmezteti magasabb rendű kötelességére: „A halhatatlanság hervadatlan füzérje virító színben magasan leng feje felett, s méltó, hogy csüggedetlen lélekkel s férfias szilárdsággal vívjon meg érte.“ Szilágyi tehát még határozottabban vonta Gyulai tekintetét

⁴⁷ Erdélyi Híradó. 1848. márc. 26-i szám.

⁴⁸ Nemzeti Társalkodó. 1844. szept. 6-i szám.

⁴⁹ Lásd Szilágyi Ferenchez Gyulai Pálhoz 1853. szept. 1-én írt levelét.

⁵⁰ Hon És Külföld. 1848. febr. 29-i és ápr. 25-i szám.

az irodalom felé, mint Méhes, de mindkettőnek érdeme, hogy a fiatal író előtt az irodalmat a férfias lélek küzdőtereként mutatták be.

A kollégium nevelő hatásában azonban a tanári kar mellett époly jelentős szerepet játszott az ifjúság is, mely régi hatalmának nagy részét elvesztette ugyan, de önkormányzatának maradványaival még mindig külön világot alkotott. Az a szabad szellem, mely ezt az iskolai társadalmat jellemezte, minden feltörekvő erőnek útát nyitott az érvényesülésre, azért a szegénységet sohasem nézte le, csak az erkölcsi süllyedést sujtotta megvetéssel. Ki tudhatta, hogy a szegény deákra, ki száraz cipőn tengeti életét, mily nagy feladatok várnak még? Ebben a körben teljes visszhangra találtak a kornak nagy jelszavai, melyek az érzés és gondolat szabadságát követelték, valamint a nemzeti törekvések, melyek az alkotmányos jogok teljességét célozták. Nem csoda, ha az erdélyi kormánynak is szemét szúrta a forrongó gondolatvilágnak egy-egy merészebb kitérése.

Az ötszáz főnyi ifjúság lelke a főiskolai hallgatóság volt, mely körülbelül kétszáz tagból állott. Gyulainak itt kivételes helyet biztosított költői híre s főképp az az elismerés, mely felsőbb tanulmányai idején irodalmi munkásságát a kolozsvári és pesti lapokban kísérte. Törekvései annál több megértésre számíthattak, mert az ifjúságban több rokonlélekre talált. Közös irodalmi eszmények fűzték Urházy György-höz, ki 1842-ben került a főiskolába s csakhamar mint az Erdélyi Híradó belső munkatársa keltett nagyobb feltűnést.⁵¹ A kollégiumban szövődött Sükei Károllyal való barátsága is, ki szépirodalmi terveieért szakította félbe jogi tanulmányait, úgyhogy az 1845. évi júniusi vizsgálatokon már nem is vett részt.⁵² Írói babérok csábították Gyulainak gyermekkori barátját, Szilágyi Sándort is, bár becsvágya minden iránytű nélkül csapongott irodalmi működésében.⁵³ Határozottabb írói hajlamot fedezhetett fel Gyulai egykori lakótársában és barátjában, Pataki Ferencben,⁵⁴ de különösen nagyra becsülte Lőrincz Endrének, az 1846/47. iskolai évi széniornak, költői tehetségét. Az ő jellemzésére írta Szász Károlynak 1847. dec. 1-én a következő sorokat: „Egy új erdélyi talentum is fel fog lépni az *Unio*ban, kitől én igen sokat várok. Ez Lőrincz Endre. 'Rákóczi búcsúja' című költeménye elragadó szép. Itt, Kolozsvárott az ifjú emberek közt neki vannak legtisztább nézetei a poézis körül. Ő sokat tanul, sokat gondolkozik, keveset ír, de amit ír, az jó. Egész Kolozsvárott szinte ő egyetlen barátom.“

Mennyi mozgalmat idézett elő a sok rokon-törekvés, melyeken az ifjúság nemes hevülete ömlött el! Ily mozgalmak számára megfelelő színterül szolgált az Olvasó Társaság, hol az ifjúság önmagát képezve, vitatta meg a kor kérdéseit. A negyvenes években a főiskolai előljárásság felsőbb utasításra szigorú rendszabályokkal korlátozta ugyan a

⁵¹ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XIV. 1914. 677. l.

⁵² Lásd az 1845. jún. 27-i tanári ülés jegyzőkönyvét a kolozsvári ref. kollégium levéltárában.

⁵³ Lásd Gyulai Pálnak Pákh Alberthez 1851. okt. 24-én írt levelét. Nyugat. 1911. nov. 1-i szám.

⁵⁴ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. X. 1905. 481. l.

Társaságot, de azért a negyvenes évek deákjai is találtak módot az önképzésre.⁵⁵ Bizonyára ők sem pusztán olvasás végett gyűltek össze az olvasó-szobában, hanem épúgy vitatkoztak s épúgy írtak verses és prózai dolgozataikat, mint elődeik. Itt érezte magát a fiatal Gyulai elemében. Amennyiben ösztönző hatással voltak rá társai, azt busásan viszonzta szellemének mozgékonyásával, az irodalmi irányok éles bírálatával s a költészet valójának mind mélyebb felfogásával. Egykor elhangzott nyilatkozatairól hallgatnak a jegyzőkönyvek,⁵⁶ önképzőkori dolgozatai is eltűntek, csak a könyvtári napló hiányos bejegyzéseiből következtethetjük, hogy majd iskolai, majd irodalmi célból kölcsönzött ki könyvet a könyvtárból.⁵⁷ Az olvasó-szobában eltöltött órák még sem tűntek el nyomtalanul; tartalmuk tovább hatott a költői és írói egyéniség rohamos fejlődésében. Maga Gyulai évtizedek múlva is szeretettel gondolt vissza rájuk. 1862-ben a főiskolai ifjúságtól búcsúzva, ily átérzett szavakkal idézte fel tanulókorának szép emlékeit: „A főiskolai olvasó- és önképzőtársulatában lobbant fel szívemben a lelkesülés a magyar költészet és irodalom iránt. Jól emlékszem, midőn olvasó-szobátokban először olvastam Kisfaludy Sándort és Vörösmartyt; jól emlékszem, midőn ugyanott először szavaltam el társaimnak első kísérletemet. Ó édes emlék!”⁵⁸

Igy pótolta az ifjúsági egyesület a főiskolai előadások hiányait. Míg a tanár letűnt korok értelmét kutatta s a törvényt magyarázta, addig az ifjúság inkább a jövőre fordította tekintetét s a szabadelvű eszmékért lelkesült. Gyulai sok szép emléket fűzte az ifjúsági önképzőkörhöz; elsősorban itt bukkant saját írói és költői tehetségének rejtettebb forrásaira. Már inkább köteleltségérzetből vett részt a teológiai gyakorló-intézet ülésén,⁵⁹ amint valójában a falusi papi pályára is csak merész irodalmi terveinek összeomlása esetén gondolt. Mindazáltal neve többször előkerül az intézet jegyzőkönyveiben. Az 1845/46. iskolai évben a szónoklattani osztály több ülésének jegyzőkönyvét vezette, a következő iskolai évben pedig 1847. márc. 4-én az elnöklő tanártól, Salamon

⁵⁵ Török István dr.: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. 1905. III. 178., 179. l.

⁵⁶ Az Olvasó Társaságnak az 1840-es évekről nem maradtak fenn jegyzőkönyvei. Ferenczy József *Czakó Zsigmond összes műveinek* I. kötetében (1883.) a „Bevezetés” XVIII. lapján Czakó életrajzában a következőket írja: „A kolozsvári kollégium önképzőkörének jegyzőkönyve a harmincas évek végéről s a negyvenes évek elejéről mind az enyészetnek adtak át csupa elővigyázatból, nehogy az ifjak később a politikai hatóságok előtt kompromittáltak legyenek.” A kolozsvári ref. kollégiumban azonban semmi adat sem került elő, mely ezt az állítást megerősítette volna.

⁵⁷ A „Könyvkiadási jegyzőkönyv” szerint, mely a kolozsvári ref. kollégium levéltárában maradt fenn, a Gyulai Páltól kikölcsönzött könyvtári könyvek közt szerepeltek 1844 nyarán: „*Herzeg Rochefoucauld Maximái*” (Kazinczy fordítása); az 1845/46. iskolai évben: Cicero, Vergilius, Ovidius művei, továbbá két XVI. és egy XVII. századi, rejtelmes természettudományt tárgyaló latin könyv; az 1846/47. iskolai évben: Horatius művei.

⁵⁸ Hölgyfutar. 1862. júl. 1-i szám.

⁵⁹ Tárkányi György: *Az első magyarországi ref. teológiai önképzőkör*. (Protestáns Egyházi És Iskolai Lap. 1896. márc. 15-i szám.) — Török István dr.: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. 1905. III. 180—188. l.

Józseftől János evangéliuma XV. részének 8. versét kapta tételül kidolgozás végett. 1847 őszén, mint végzett teológus is tagja maradt a teológiai önképzőkörnek; ekkor egy bírálattal szerepelt, melyet Décsei Károlynak, későbbi főiskolai tanártársának egyházi beszédéről mondott.⁶⁰

Amint Gyulai évről-évre inkább érezte az egyéniségében rejlő erők kibontakozását, abban az arányban vált szemében mind otthoniasabbá komor iskolai környezete. Költői és írói törekvéseit nemcsak a lapszerkesztők méltányolták, hanem a kollégium körei is. Így foglalt helyet Gyulai ódája 1842-ben az *Örömdalok* című emlékfüzetben, melyet Teleki József gr. kormányzónak ünnepies fogadása alkalmával adott ki a kollégiumi ifjúság.⁶¹ Hasonlóképp szerepelt Gyulai két epigrammájával azon az emlékünnepen, melyet Pestalozzi születésének századik évfordulója alkalmából kolozsvári tisztelői, köztük a ref. kollégium tanárai rendeztek 1846. jan. 12-én.⁶²

Valóban a kollégium, ha tudott követelni, értett a kitüntetéshez is. Több alkalmat nyújtottak erre azok a pályakérdések, melyeket a főiskola Wass Adám gr. jóvoltából tűzött ki. Gyulai nagy becsvágygal és szép sikerrel vett részt a versenyekben. Pályamunkái nem maradtak ugyan ránk, de egy-két rájuk vonatkozó adat megvilágítja mivoltukat. Az első 25 frtnyi jutalmat Wass Adám gr. 1844. március 2-án ajánlotta fel; pályatételül ezúttal Erdély irodalomtörténetének 1790/1-től saját koráig való levezetését tűzte ki, bírálókul pedig Salamon Józsefet, Nagy Ferencet, Kemény Zsigmond bárót és Krizsbai Miklóst kérte fel. Az 1844. jún. 28-i tanári ülés jegyzőkönyve szerint a Wass gróftól kijelölt bíráló bizottság a két pályázó közül Gyulai Pálnak ítélte oda a jutalmat sok adattal és jeles ítélő tehetséggel megírt értekezéséért.⁶³

⁶⁰ A kolozsvári ref. kollégium papi gyakorlóintézetének jegyzőkönyveiből Csüry Bálint dr., a kollégium egykori tanára és levéltárosa jegyezte ki számomra a Gyulai Pálra vonatkozó adatokat, miért itt is hálás köszönetet mondok.

⁶¹ A teljes cím: *„Örömdalok a nemzet ünnepén Erdély kormányzója, nagyméltóságú széki ifjabb gr. Teleki József úr ő excellentiája Kolozsvárra érkezéte.”* — Hon És Külföld. 1842. évi márc. 22-i szám.

⁶² Lásd a Pestalozzi-emlékünnepe leírását és Gyulai Pál két epigrammáját az Erdélyi Híradónak 1846. jan. 16-i számában a *Nemzeti Társalkodó* című rovatban.

⁶³ Wass Adám grófnak a kolozsvári ref. kollégium tanári karához 1844. márc. 2-án intézett levele a kolozsvári ref. kollégium levéltárában van. Némi zavart idézett elő Török István dr., mikor *A kolozsvári ev. ref. kollégium története* című munkájának (1905.) III. kötetében a 237. lapon az 1841/2-re kitérő filozófiai pályakérdést kapcsolatba hozta az 1844. jún. 29-i főiskolai törvényszéki ülés jegyzőkönyvének következő pontjával: „A gr. Wass Adám úr kitett jutalmát: 25 Rf. ezen jelíges munka: [Et voluisse sat est.] Gyulai Pál.” Wass Adám gr. azonban 1841-ben még az iskola padjain ült s csak 1844. márc. 2-án ajánlotta fel a 25 frt pályadíjat. Másrészt azt 1844. jún. 28-i tanári ülés jegyzőkönyve szerint Gyulai csak irodalomtörténeti dolgozatával nyert jutalmat, a filozófiai kérdést tehát nem oldhatta meg. Wass Adám gr. levelét György Lajos egyetemi m. tanár másolta le számomra s ő segített az 1844. évi pályamunkák körül támadt zavar eloszlításában is. Baráti szívességét itt is hálásan köszönöm.

1845. jún. 25-én a tanári ülés szintén két pályamunkáról ítélt, melyek a Wass gróftól feltett következő kérdésre feleltek: „Miért szükséges, hogy a tudományok iskoláinkban magyar nyelven taníttassanak?” A 30 frtnyi jutalommal kitüntetett munka szerzői Gyulai Pál és Tompa Károly voltak, míg a megdicsért értekezést Urházy György írta. A bírálók ezúttal is külön megdicsérték Gyulait és társát a tárgynak alapos kifejtéséért és helyes szempontú felfogásáért. Az 1845/46. iskolai évre szóló pályakérdés így hangzott: „A párviadal, a kritika ítélőszéke elé állítva, miként állja ki egyfelől a józan ész, másfelől a tapasztalat bírálatát?” Az iskolai év végére két pályamunka érkezett, de megkésve, úgyhogy megbírálásuk a következő évre maradt. Az 1847. jún. 27-i tanári ülés a 30 frt jutalommal ismét Gyulai Pál értekezését tüntette ki.⁶⁴ Ezek az ifjúkori pályamunkák nemcsak azért érdemelnek figyelmet, mert a főiskola elismerését vívták ki, hanem azért is, mert Gyulai bennük kezdte meg nagyarányú műbíráloi munkásságát. Már kollégiumi hallgató-korában bő ismerettel rendelkezett irodalomtörténeti kérdések megoldásához s talán épen kitüntetett értekezéseiben szerezte meg az elemzés és előadás finomabb eszközeit. Ifjúkori bíráloi is írói tehetségének legjellemzőbb elemét: éles ítélőerejét emelték ki. Úgy látszik, Gyulai irodalomtörténetírói és műbíráloi pályájának tetőpontján is számon tartotta egykori pályamunkáit. Csak tőle értesülhetett róluk Halász Sándor, az 1885. évi *Országgyűlési Almanach* szerkesztője is, mikor Gyulai Pál rövid életrajzában mind a három pályamunka tartalmát érintette.⁶⁵

1847. június végén Gyulai befejezte felsőbb tanulmányait; a főiskolától azonban ekkor még nem vált meg, mert a tanári kar 1847. máj. 3-i ülésén a következő iskolai évre köztanítóvá nevezte ki.⁶⁶ Hogy már előbb is komolyan foglalkozott a nevelés kérdéseivel, mutatja az is, hogy a Kolozsvári Nevelői Kör, melyet Pestalozzi emlékezetének fenntartására Brassai Sámuellel együtt leginkább a ref. kollégium tanárai alapítottak, 1846. évi márciusi ülésén Gyulait is tagjai közé választotta.⁶⁷ A köztanítói vizsgálat lefolyásáról maga Gyulai értesítette Szász Károlyt 1847. ápr. 29-i levelében. Legtöbb kifogása Takács Jánosnak, a mathezis új professzorának túlzott szigorúsága ellen volt. A levél szerint a tanári karnak is voltak aggodalmai, vajon lesz-e Gyulainak az ifjúság előtt elég tekintélye, de tehetségére való tekintettel mégis rábízta a hetedik, úgynevezett költészeti osztály vezetését.

Eleinte alig vezette Gyulait más, mint hogy új munkakörében időt nyerjen életpályájának megválasztásához, később azonban mindinkább megszerette s mind komolyabban fogta fel tanítói feladatát. 1847 októberében Szilágyi Sándor útján szerzett segédkönyveket, hogy tantár-

⁶⁴ Az 1844. jún. 28-i, 1845. jún. 25-i és 1847. jún. 27-i tanári ülések jegyzőkönyvei a kolozsvári ref. kollégium levéltárában vannak.

⁶⁵ Halász Sándor: *Országgyűlési Almanach. Főrendiház.* 1885. 60., 61. l.

⁶⁶ Az 1847. máj. 3-i tanári ülés jegyzőkönyve a kolozsvári ref. kollégium levéltárában van.

⁶⁷ A Vasárnapi Ujság 1846. márc. 15-i száma szerint a jegyző, Gáspár János ajánlatára a Nevelői Kör tanász Gyulai Pált is felvette tagjai közé.

gyaiba elmélyedhessen.⁶⁸ 1847 dec. elsején pedig már így nyilatkozott iskolai elfoglaltságáról: „Az iskolában is tanítok, de itt reményemen felül jól találok magam. Tanítványaim talentumosak, és szinte örvendek, midőn annyi lelkes szem tekint reám, ha Vörösmartyt magyarázom“.⁶⁹ Gyulai azonban nemcsak szeretetet, hanem kellő erélyt is tanusított tanítványaival szemben. 1847 októberében egy diákforrongás alkalmával épen a rend érdekében emelte fel szavát, s határozott fellépéséért az egyik rendetlenkedővel szemben a tanári kar is teljes elégtételt szolgáltatott neki.⁷⁰ Még egyszer előfordul Gyulai neve a tanári ülések jegyzőkönyvében 1848. jan. 30-án; mikor a köztanítók fizetésére szolgáló összegből 80 frtot kapott.⁷¹ Órá vonatkozhatik az Erdélyi Híradónak 1848. febr. 8-i számában a kolozsvári ref. kollégium gimnáziumi osztályvizsgálatainak bírálatában az a dicséret is, mely a latin nyelv értelmes tanításáért a poéták osztályának köztanítóját érte.⁷² Az 1848 márciusában meginduló politikai mozgalmak azonban Gyulai köztanítói pályájának is véget vetettek. Ha Gyulai egyelőre nem is látta át a tanítványaival együtt eltöltött órák jelentőségét, később mégis részben ezeknek köszönhette, hogy a tanári munkában életének egyik legértelmesebb hivatását fedezte fel.

Mennyi nyom itt is, ott is, melyek mind az ősi kollégium hatására mutatnak vissza! Gyulai itt szerezte meg műveltségének alapjait, itt tanult az élet kedvezőtlen viszonyain uralkodni; itt ismerte meg a tudományok nagy kérdéseit, itt ébredt írói és költői hivatásának tudatára; itt élte át első irodalmi diadalait s itt érezte tanítói munkájának első örömeit. A főiskola, mely Gyulait nevelte, néha kelleténél szigorúbb volt, néha eszközei is fogyatékosoknak bizonyultak, de tekintetét mindig a nemzet és emberiség nagy érdekein tartotta. Így örökítette át kitiünő tanítványára rég letűnt századok szellemét, melyek az emberi lélek legszentebb kincséért, a lelkiismereti szabadságért vívták harcaikat. Az odon intézet nevelő munkájának egyik legszebb virága épen Gyulai Pálnak, a főiskolai hallgatónak összehangzó egyénisége volt.

A hat év alatt, melyeket Gyulai felsőbb tanulmányainak szellemi légkörében töltött el, a becsvágyó gimnáziumi tanuló határozott jellemű ifjúvá fejlődött. Karesú, kicsi termete élénk szellemet, sötét tűzű szeme mély szenvedélyt árult el. Amennyire áhította a tartalmas hatásokat, époly megingathatatlanak mutatkozott rokon- és ellenérzéseiben. Éles

⁶⁸ Gyulai Pál 1847. okt. 19-én Szilágyi Sándorhoz írt levelében Tatay költészeti könyvét s Fogarasi *Nyelvtanát* kéri maga számára.

⁶⁹ Lásd Gyulai Pálnak Szász Károlyhoz 1847. dec. 1-én írt levelét.

⁷⁰ Az 1847. dec. 10-i tanári ülés jegyzőkönyvét, mely az okt. 12-i diákforrongással kapcsolatos ítéleteket foglalja magában, Csúry Bálint dr. egyetemi tanár, a kollégium egykori levéltárosa, jegyezte ki számomra. A tanári kar az egyik rendetlenkedőt, ki Gyulainak egy rendet előmozdító nyilatkozatát neveltségessé akarta tenni, keményen megfeddette.

⁷¹ Az 1848. jan. 20-i tanári ülés jegyzőkönyve a kolozsvári ref. kollégium levéltárában van.

⁷² *A kolozsvári ref. főtanoda gymnásialis osztályainak tanszemléje* című cikk írója *Egy hallgató* aláírás mögé rejtőzik. Erdélyi Híradó. 1848. febr. 8. sz.

elméje épúgy irtózott az eszmék zavarától, mint nemes kedélye a léhaságtól és elfogultságtól. Örök figyelmeztetőül állott előtte a komor, csúcsíves református templom, annak az elszánt protestáns szellemnek emléke, mely századokon át lankadatlanul küzdött nagy eszméiért s még a költészetét is az erkölcsi világ szolgálatába állította. Gyulai életnézetének derűjét azonban a kollégium puritán, vallásos nevelésmódja nem tudta megtörni, s a templom, hol társaival együtt oly sokszor megjelent, csak annyiban éreztette vele hatását, hogy megszilárdította gondolkozásának erkölcsi alapját. A haladásnak legbiztosabb záloga épen a fiatal deáknak erős akarata volt, mely tudott nagy célokat kitűzni s értük áldozatot hozni. Körülbelül ilyenek látta Gyulait jogász-korában Kemény Zsigmond br., a nagy lélekismerő is. Neki 1844-ben az Erdélyi Hiradóval való kapcsolatánál fogva több alkalma lehetett arra, hogy Gyulaival személyesen ismerkedjék meg. Még inkább belelátott Kemény báró a komoly törekvésű főiskolai hallgató lelkébe, mikor 1844 júniusában Wass Adám gróf megbízásából ítéletet mondott Gyulai Pálnak Erdély irodalomtörténetét tárgyzó pályamunkájáról. Mennyire meglepette az éles ítélőerő, a gazdag kedélyvilág s a feltűnő írói tehetség! Mikor Wesselényi Miklós br. ez időtájt fiai mellé nevelőt keresett, Kemény Zsigmond br. 1844. júl. 26-i levelében a három ajánlott ifjú között következőkép jellemezte Gyulait: „A másik Gyulai Pál, ez is ért németül és franciául; esze és kedélye a másikénál mélyebb, ösmeretei alaposabbak. De ő aztán épen nem jelentékeny külsejű, inkább hallgató természetű és félrevonult“.⁷³

Másfél évtizeden keresztül vett részt a kolozsvári református főiskola Gyulai Pál egyéniségének kialakításában. Feladatát nemes felelősségérzettel oldotta meg, a rá bízott talentumokat nemcsak megtartotta, hanem újakkal szaporította is. Az iskola hatása azonban leginkább künt az élet bonyolult viszonyai között mutatta meg valódi értékeit.

Papp Ferenc.

⁷³ Papp Miklós: *B. Kemény Zsigmondnak b. Wesselényi Miklóshoz 1844. júl. 26-án írt levele.* Életképek. 1876. évi 46. szám.